

Egy magyar régiségkereskedő a 19. században

Literáti Nemes Sámuel (1794-1842)

KELECSÉNYI ÁKOS

A magyarországi mű- és régiséggyűjtés történetének összefoglaló leírása még várat magára. Időszakra, földrajzi helyekre vagy személyekre korlátozott monográfiákon kívül talán ENTZ Géza nyújtotta még a legátfogóbb képet a magyar műgyűjtés történetéről.¹ „Az embert általánosan tapasztalható ösztöne vezeti abban — írja —, hogy a neki tetsző tárgyakat megszerezze és megőrizze. Ez az ösztön minden gyűjtés alapja, mely öntudatlan folyamatból akkor vált tudatossá, mikor már határozott cél szolgálatában állott.”²

De éppen azért, mert ösztönös jelenségről van szó, nagyon nehéz okát találni, hogy korszakonként és helyenként a műgyűjtésnek milyen ága lendül fel és válik közkedveltté. A törökkori Magyarországon az ékszerek nemcsak az ékítés, hanem a műgyűjtés céljait is szolgálták. Ez a jelenség közismert magyarázatot nyert a korszak örökké menekülésre kész létbizonytalanságában, de mi áll tulajdonképpen a napjainkban fellendült ócskasággyűjtés mögött? A szociográfusok még csak találgatják.

Mindenesetere a műgyűjtés hozzátartozik az emberhez, és csak sajnálhatjuk, hogy ENTZ Géza kitűnő áttekintése mindjárt a bevezetésben leszűkíti vizsgálódásának körét: „a műgyűjtésnél nem vesszük figyelembe a kéziratokat, könyveket, természetrajzi stb. érdekességeket.”³ Bár ő is megemlíti, hogy a régi idők műgyűjtői nemcsak művészi tárgyakat gyűjtöttek. Ennek illusztrálására idézi a hamburgi NEICKELIUS *Museographiá*ját, amely felsorolja, hogy milyen tárgyakat tartalmazhat a kincses-, régiség-, ritkasági, természetrajzi, művészi kabinet.⁴

A régiséggyűjtés időnkénti fellendülésének okát napjaink tapasztalataiból is visszavetíthetjük a múltba. Nagyszabású építkezések, ugrásszerűen javuló építkezési és földművelési eljárások sok mélyen lapuló régiséget, nehéz időkben

1. ENTZ Géza: *A magyar műgyűjtés történetének vázlata 1850-ig*. Bp. 1937. Vö. még: MAKKAI László: *Könyvek — gyűjtők — könyvtárak*. = *Magyar Könyvszemle*. 1938. 294—312. l. „A magyar könyvgyűjtés aranykora, a múlt század második fele, még komoly feldolgozásra vár, amit erről tudunk, azt inkább kerengő szájhagyományok, anekdoták tartották fenn.” (294. l.) Ez a megállapítás sok tekintetben a régiséggyűjtésre is helytálló.

2. ENTZ Géza i. m. 3. l.

3. Uo.

4. NEICKELIUS, Caspar Fridericus [= Caspar Friedrich Einckel]: *Museographia, oder Anleitung zum rechten Begriff und nützlicher Anlegung der Museorum, oder Raritäten-Kammern*. . . . Leipzig 1726.

elrejtett kincset vetnek ki a földből. Talán ez is nyújt némi magyarázatot a 18. században fellendült műgyűjtéshez. Másik okként említhetjük a „történelmi időköt”. Osztrák és magyar földön a szerzetesrendeknek II. JÓZSEF által történt felosztása mobilizálta, szemfüles kereskedők kezére juttatta a rentházakban összegyűlt műkincseket és régiségeket. Ugyanilyen hatást tulajdoníthatunk a napóleoni időknek is. A háborúk okozta zúzavarban Európa-szerzte könnyebben hozzá lehetett jutni értékes műkincsekhez, s ezt a folyamatot a hadikiadások miatt Bécsben kétszer is elrendelt devalváció (1811, ill. 1813) még csak segítette. Sok nemes család kényszerült értékeinek eladására. Viszont NAPOLEON-nak az a szenvedélye, amellyel Európa országainak művészi értékeit Párizsba igyekezett összeharácsonni, a nemzetek figyelmét saját műértékeik nagyobb megbecsülése felé fordította. A múzeumok alapításának klasszikus kora ez, amelybe gróf SZÉCHÉNYI Ferenc országunkat is bekapcsolja, amikor 1802-ben létrehozza a Nemzeti Múzeum alapját szolgáló nemzeti könyvtárat.

Ez idő tájt már virágzóban volt a 18. században fellendült magyar műgyűjtés. A vezetőszerepet tagadhatatlanul főrangúak játszották, mint például gróf VICZAY Mihály (1727—1781), akinek munkáját ugyancsak Mihály nevű fia (1756—1831) folytatta, hogy azután halála után a gyűjtemény jórésze külföldre, híres numizmatikai kollekcója a bécsi császári gyűjteménybe kerüljön. Hasonlóan híres gyűjteménye volt az 1824-ben elhunyt gróf ANDRÁSSY Lipótnak betléri kastélyában érmékből, antik és magyar régiségekből — nem is szólva olyan főrangú családokról, mint például az ESTERHÁZY-ak, ahol már generációkon keresztül gyűltek össze a műkincsek.

A 18. század békés éveiben azonban már szélesebb rétegeknél, az alsóbb nemesség és a polgárság soraiban is megindul a műgyűjtés, amelyet jelentősen felendített a Nemzeti Múzeum megalapítása. A közgyűjteménynek ugyanis éppen abban nyilvánul meg egyik legfontosabb vonása, hogy kapcsolatot tud teremteni a társadalom minden rétegével, mindenkiben felébreszti a műgyűjtés utáni érdeklődést.⁵ A Nemzeti Múzeum alapítása után két évtizeddel Franz SCHAMS Pestről és Budáról szóló ismertetése már a gyűjtemények egész sorát említi.⁶ Őry építész római pénzgyűjteménye, KEHRER József éremgyűjteménye, SZÜTS István tanárnál görög és római pénzek. EHRENREICH József görög érmekkel, antik pecsétgyűrűkkel és szobrokkal dicsekedett, REICHER Jakab fésűkészítő pesti lakását ásvány-, kagyló-, papírpénz-, zsemle- és fegyvergyűjtemény töltötte meg. E nevek közül magasan kiemelkedik MARCZIBÁNYI Istváné (1752—1810) és JANKOVICH Miklósa (1773—1846), akiknek gyűjteménye a Nemzeti Múzeum régiségtárának alapját képezte. Nem is szólva azonkívül arról, hogy az utóbbi, mint a kor legkiemelkedőbb régiséggyűjtője, könyvei és kéziratái révén meghatározó módon járult hozzá a fejlődő nemzeti könyvtár állományához.

A műgyűjtés természetéből kifolyóan sok utánjárást igényel, s ha valaki nagyobb méretekben űzi, ugyancsak rászorul segítő kezekre, akik akár ügynöki megbízatással, akár saját kereskedelmi szimatukat követve járják az országot.

5. ENTZ Géza i. m. 79—87. l. — ENTZ Géza: *Jankovich Miklós, a műgyűjtő.* = *Archeologiai Értesítő.* 1969. 165. l.

6. SCHAMS, Franz: *Vollständige Beschreibung der königl. Freystadt Pest in Ungarn.* Pest 1821. 230—239. l. — SCHAMS, Franz: *Vollständige Beschreibung der königl. freyen Hauptstadt Ofen in Ungarn.* Ofen 1822. 326—353. l.

A műgyűjtés 18. századi fellendülése még külföldről is hozott hazánkba ilyen antikváriusokat, mint például az úgynevezett nagyszentmiklósi kincs esetében. Ezt az ATTILA kincseként emlegetett, 23 arany- és ezüstedényből álló Torontál megyei leletet egy román jobbágy ásója vetette ki 1799-ben. A szenzációs lelet hírére legelőször egy bécsi kereskedő jelent meg a helyszínen, aki — az időközben valószínűleg eladott néhány darabon kívül — az egész leletet megvásárolta, és Pestre hozta eladni. Pest akkori polgármestere és fejlesztésének lelkes apostola hazafiúi érzésből a kincset lefoglalta és leltárba vétette. Ha valamelyik magángyűjtő megvásárolhatta volna, „Attila kincse” valószínűleg mai napig hazánkban marad. A leltározással azonban megindult a bürokrácia szívos gépezete, amelynek tekervényeiben — sajnos, nem volt még a nemzetnek múzeuma — végül is Bécsbe került ki, s az 1932-i velencei kulturális egyezményben sem sikerült visszakapnunk.⁷

Az akkori idők jeles műgyűjtőjéről, JANKOVICH Miklósról tudjuk, hogy ügynökök, megbízottak jártak kezére a régiségek felderítésében, megszerzésében, például az óbudai TOTES (TOTIS) Izsák, a pozsonyi STERN Márk, továbbá Löwy⁸, akinek révén kapcsolatba került a kor antikváriusi életének egyik legérdekesebb alakjával, LITERÁTI NEMES Sámuellel.

Marosvásárhely, 1828. január 17-i keltezéssel JANKOVICH a következő, eléggé körülményesen fogalmazott levelet kapta:

„Nagy Érdemü Tekintetes Uram! Hogy Tekintetes Uraságodnak ezen Csekély Irásonnal alkalmatlankodni batorkodtam, Oka a' volt — Mert Pestenn a Baro Ortziaik Házában kereskedő Izraelita Lóvi Ur fija, a' nékem adott Adressa szerént az el mult tavaszon Vojtitz Josef O-Budai kereskedővel itt Erdélyben Maros vásár helyt megfordulván, en Vojtitz Josefet rég esmérvén nékie egy néhány versen szép régiségeket oltsonn el adni kéntelen voltam, 's most nem rég is azonn Szép Smaragdot Zomantzos Gyűrűt is ezen Fennirással Verebelyi Mihály mellyá' mint tudom Tekintetes Uraságodhoz került, Ezenn esméretsegnél fogva keresett meg engem az ifjú Lóvi is 's ezenn Ifjú Embernek midönn némely antiquitásaimat el adás végett mutogatnám, Szép utonn modönn az ő beszédéből észrevettem, hogy Ók többnyire a' Tekintetes Uraságod számára szokták meg szerezni, és midönn még azt is hallám tölle hogy a' Tekintetes Uraságnak melly páratlan Gyűjtemmennyei légyenek és melly képtelen Summába állyanak azok, meg határozotam hogy sem néki sem másnak actu meg lévő és Ide hátrább találtatando antiquitásaimból el nem adok, míg a' Tekintetes Uraságodnak hirül nem adom, ha a' Tekintetes Uraságnak alkalmatlanságára nem lennék, azon kívül is még friss emlékezetembe vagyion, hogy Nagy Méltóságú Grof Csáky Károly Úr Eö Nagysága egy Nagy Sándor és egy Iren arany pénzeiért más képpen jutalmazott meg mind minden Zidok eleitől fogva, ezuttal tehát sem Vojtitznak sem Lóvi Urfinak antiquitásaimból el nem adtam, mert az Ifju Lóvi utánn észre vettem, hogy ók a' Tekintetes Uraságtól és más nagy erdemü Tudós Férfiaktól mint a' mint tölünk szegény székelyektől veszik, három 's négy annyit nyernek, holott bizonyosonn minket illetve jobatska Jutalom . . .”

És így folytatódik tovább nehézkesen a levél, amelynek értelme az, hogy LITERÁTI NEMES Sámuel felajánlja JANKOVICS-nak szolgálatait.⁸

7. SIKLÓSSY László: *Műkincseink vándorútja Bécsbe*. Bp. 1919. 199—203. l.

8. ENTZ Géza: *Jankovich Miklós, a műgyűjtő*. = *Archaeológiai Értesítő*. 1939. 170. l.

8a LITERÁTI NEMES Sámuelnek JANKOVICH Miklóshoz írt és az OSZK Kézirattárában őrzött leveleinek jelzete: Fond 16/491 (keltezett levelek) és Fond 16/492 (keltezetlen levelek). A továbbiak során a jegyzetek szaporításának elkerülésére a JANKOVICH-nak írt leveleket illetően a fond e két tételéhez utasítjuk az olvasót.

A levél — és ezt „irályából” nem is nehéz kikövetkeztetni — nem keltette fel különösebben a címzett érdeklődését. Pedig konkrét ajánlatokat is tartalmazott: „Kutsuk Basa török levele”, „Kemény János Fejedelemnek egész élete leírása Magyarul a' maga keze után”, Bártfán 1628-ban nyomtatott magyar könyv, ami „Lorándfi Zsuzsannájé vala”, továbbá különféle magyar írárok, római csákányok, pecsétnyomók, gyűrűk, Rudolf-tallér, Bocskai portréja stb. Jó félesztendő elteltével, aug. 3-án újabb levéllel jelentkezett, (miután az előzőre nem kapott választ) és újabb ajánlatokkal. Létrejött közöttük a kapcsolat, s színre lépett LITERÁTI NEMES Sámuel.

Műgyűjtő volt vagy szélhámos? Magát antikváriusként emlegette, nevével kapcsolatban általában a hamisítványait szokták emlegetni. Pedig ha akár az OSZK, akár az ország számos közgyűjteményének kincsei között böngészünk, LITERÁTI NEMES Sámuel alakját nem intézhetjük el egyszerű kézlegyintéssel. Erényeivel és hibáival együtt a múlt század elején fellendülő magyar műgyűjtés jellegzetes alakja, akiről SZINNYEI József⁹ és a *Magyar életrajzi lexikon*¹⁰ is megemlékezik, bár meglehetősen bizonytalan adatokkal. Írásai, az OSZK és az MTA kézirtárában őrzött levelei, feljegyzései, úti beszámolóí nyomán érdemes alakjával közelebbről megismerkednünk.

Származása

A rendelkezésünkre álló adatok mérlegelése alapján valószínűleg 1794-ben született Marosvásárhelyt. Születési helyét sem SZINNYEI, sem a *Magyar életrajzi lexikon* nem említi. Az utóbbi szerint születési dátuma — amelyről SZINNYEI ugyancsak hallgat — 1796. CSONTOSI János viszont a hagyatéki leltár alapján azt közli, hogy „született 1794-ben Marosvásárhelyt nemes, szabad szülőktől”.¹¹ Ugyancsak Marosvásárhelyt említi származási helyének a *Nemzeti Újságban* közölt gyászír is.¹² Eszerint 1842. szeptember 19-én, élete 47. évében halt meg Komáromban marosvásárhelyi LETTERÁTI NEMES Sámuel. A 47 évet visszszámolva az *Életrajzi lexikon* születési dátuma látszik helytállóbbnak — ha az újságír az életkort megbízhatóan közölte. A hagyatékában viszont, amelyen CSONTOSI adata alapul, okmányok voltak, például esketési bizonyítvány és út-

9. SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. 9. köt. Bp. 1903. 896—898. has. NEMES (LITERÁTI) Sámuel névformával. A családot NAGY Iván nem ismeri. A LITERÁTI névnel megjegyzi, hogy régebbi századokban a literatus (és innen literati) név gyakran tapadt az írástudásban, főleg latin nyelvben jártas egyének neveihez ismertető melléknévül, amelyet magyarul általában „deák” nevezettel adtak vissza. Önálló vezetéknevül azonban nem igen szolgált, legfeljebb nemzedékeken keresztül a család állandó mellékeve maradt. A szokás székelyföldön, s általában Erdélyben tovább fennmaradt, sőt — írja — „Erdélyben ma is vannak családok, melyek a Literati nevet annyira családnevül fogadták, hogy a mellette használt nevet inkább csak elő- vagy melléknévül tekinthetni”. A NEMES családok között ilyen előnevet nem ismer. NAGY Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. 7. köt. Pest 1860. 150—151. és 8. köt. Pest 1861. 120—130. 1.
10. *Magyar életrajzi lexikon*. Főszerk. Kenyeres Ágnes. 2. köt. Bp. 1969. 1. NEMES Sámuel, LITERÁTI-NEMES névformával.
11. CSONTOSI János: *Literáti Nemes Sámuel 1842-ik évi hagyatéki leltáráról*. = *Archaeológiai Értesítő*. 1910. 266. 1.
12. *Nemzeti Újság*. 1842. 78. sz.

levél is. Ez utóbbit Buda városa állította ki 1840. május 4-én, és tulajdonosát 46 évesnek mondja. Ez is 1794-re utal.

Marosvásárhelynek, mint születési helynek viszont LITERÁTI NEMES egyik adata látszik ellentmondani. Harmadik útjáról írt naplójában ilyen szavakkal emlékezik meg arról a tisztelgésről, amelyet olasz földről visszatérve Fiume kormányzójánál, nemeskéri Kiss Pálnál tett: „S hogy ne dagadna melle az utazó székelynek, midőn a sóváradai bükkös pelék tanyájától oly több napi járóföldre — kivált a nyikorgó székely fakó szekérnek — a tenger partján atyafi nemzetéből idegen népek kormányzóját látja.”¹³ Az említett Sóvárad Marosvásárhelytől mintegy 35 km-re keletre fekszik, de aligha születési helyként említi. Talán gyerekkori emlékek — nagyszülők? — fűzték e kis faluhoz, vagy talán onnan vágott neki országnak-világnak. Említett útinaplójában egy másik gyerekkori emlék felidézése ugyancsak nagyobb helyre, tehát inkább Marosvásárhelyre illik: „Nagyatyám s későbbre szüleim háza is a szomosújvári, ebesfalvi és szépvízi örmény kereskedőknek absteig kvártélyuk lévén, még mint kis gyereket tégyekre téve, az ő velencei papjaikról képtelen csudákat vertek fejembe és mutogattak is néha némely elegánt könyveket örmény, olasz és francia nyelveken.”¹⁴ Egyáltalán nem lenne meglepő, ha itt az anyai nagyszülők házáról beszél, akik eszerint talán örmények voltak —, s juttattak is bőven vérükből a kis unokának, akiből örmény kereskedők térdén csudákat hallgatva született meg a későbbi antikvárius.

Kéziratos útinaplójában mindenesetre székelynek vallja magát, s ezt újra és újra hangsúlyozza is. „Székely szám ízének nem való vala” — jegyzi meg a fiumei kormányzónál felszolgált makarónis levesről¹⁵, más alkalommal meg a „sanftmüthig” német szóról írja, hogy székely nyelvére nem tudja lefordítani.¹⁶

A leveleiben itt-ott bizonyítatlan rokoni kapcsolatokat rejtő „sógor” elnevezéseket nem számítva, a családból még egy öccsét, Józsefet ismerjük. Egyetlen levélben hivatkozik rá BÁLINTTITH Lajos, a Marosvásárhely melletti Várhegyen, 1838. január 25-én kelt levelében, mint akivel sokat van együtt. Tőle tudja BÁLINTTITH, hogy LITERÁTI NEMES Sámuel régiségekkel foglalkozik, fel is ajánl neki „egy közeprendű falut érő” kardot.¹⁷

Műveltsége

Iskolázásáról semmit sem tudunk. Kéziratos naplójából kiderül, hogy németül tudott, külföldet járva főleg erre a nyelvre támaszkodott. Bár sokszor a latinul is boldogult. Büszkén számol be róla, hogy latin tudása alapján Zarában milyen nagy tudósként fogadták.¹⁸ Amikor „a világszerte híres S. Maria la Gloriosa

13. 1841dik évi 3dik Utam Pestről. LITERÁTI NEMES Sámuel kézirata az OSZK Kézirattárában Fol. Hung. 3006. jelzet alatt. I–V. számozással öt fasciculusból áll, amelyek utólagosan kaptak levélszámozást. A továbbiak során „Útinapló” megjelöléssel idézzük, a római számú fasciculus és a levélszám recto-verso (a–b) feltüntetésével. Vö. KELECSÉNYI Ákos: *Literáti Nemes Sámuel útinaplója. = Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve.* 1968–1969. Bp. 1971. 317–330. lap. A főt idézett sorok: IV 25a.

14. „Útinapló” III 72a.

15. Uo. III 38b.

16. Uo. I 54b.

17. OSZK Kézirattár, Fond 16/824.

18. „Útinapló” III 11a.

hajdani zárda" archívumát vizsgálta át, azt tapasztalta, hogy az ott alkalmazott „teménytelen tiszték között csak egy sincs, aki bár annyit tudna deákul, mint a tótfalusi kisbíró is . . .”¹⁹ Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az ő latinsága sem horatiusi veretű, s értelmezésénél nem árt, ha az ember közben a magyar észjárásra gondol.²⁰ Erdélyi lévén, ismerős lehetett a román nyelvvel is. A velencei Arsenal közelében — írja — egyszer oláh beszédre figyelt fel. Kiderült, hogy földije, egy Marosvásárhelyről való katona tárgyalt egy velencei zsidó kereskedővel. Mint megtudta, a kaszárnyába bejáratos velenceiek mind megtanulnak románul.²¹

Hogy a szakmájához szükséges egyéb ismereteket hol szerezte, nem tudjuk. Nyilván főleg autodidakta módon. Üzlete bővülésével ismeretei is bővültek. „Sok hálával tartozom Nagyságodnak — olvashatjuk egy JANKOVICH Miklóshoz írt keltezetlen levelében — midőn nem tsak kevés Historiai esméretemet de gondolkozni tudhatásomat is, Nagyságod kegyes Hazafiúságának Böltsességének és jo szívűségének köszönhetem.” Történelmi felfogását kétségtelenül befolyásolta a nemzeti optimizmus akkoriban működő nagy mestere, HORVÁT István (1784—1846). Aetius például székely ősök vérével trágyázta Dalmácia földjét.²² Vagy másutt naplójában: „Két zászlót mutogatnak Erdélyben Ebesfalva mellett, Holdvilág nevű szász faluban, melyet még pogány eldődinktől vettek volna el már az akkori időben ott lakott gótok. Midőn ott jártam 1833-ban, az evangélikus pap halálán volt, különben oly szándékkal voltam, hogy ha pénzért ki nem adja, ököllet is megszerzem és nemzetemről leveszem azon kedvetlen hírt, hogy egy rossz szász falu dicsekedik dicső pogány eldődink ritka clenodiumával.”²³ Naiv optimizmussal hajlik arra, hogy egy-egy kezébe akadt régiséget rögtön őseinkkel, vagy legalábbis konkrét személyekkel hozzon kapcsolatba.

„Igen hihető azon hagyomány is — írja egyik értekezésében — hogy Marmaros (mint nevezete is, mare mortuum, mutatja) még a Rómaiak idejében holt tenger volt.” Majd kifejtve, hogy az árvizektől elragadott állatok beiszapolódnak, s ezt követően az iszap megkövül, így folytatja: „Gyűjteményemben 1 illy félmázsás nehézségű, s egy-kétszáz ölnél mélyebb aknából, a tó feneké alól, egykori termőföldből kivett fejdarab találtak, mellynek inye helyén nem hogy fogai voltak volna, de még azoknak helyeik sem tapasztalhatók, minél fogva e csudaállatnak csak nyelni lehetett eledelet . . . tán még az utósóbb Mammuthokkal Ádám apánk vonszolphatta sátorfáit.”²⁴

Vagy amikor Titelben SZLAMA auditor-kapitánytól „fél tojasnyi metszett agát köveket” cserél, amelyek valamilyen kőkoporsóból kerültek elő, rögtön felmerül benne az üzletileg értékesíthető ötlet: hátha Zalán vezér és neje feküdt abban a koporsóban.²⁵ Velencében feljegyzi, hogy „mindig fürkészem azon ropant kastélyt, hol III. Andrásunk született és nevelkedett. Nem hihetem, hogy valami úton-módon rá ne esmérhetnék”.²⁶

19. Uo. III 74a.

20. Vö. pl. *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*. 1968—1969. Bp. 1971. 329. 1. ahol a 11. sz. jegyzetben egy hosszabb latin bejegyzése olvasható.

21. „Útinapló” III 70a.

22. Uo. III 7b.

23. Uo. I 30a.

24. L. NEMES Sámuel: *Föld alatti állatmaradványok*. = *Honművés.* 1840. II. 724. 1.

25. *Antiquariusi levelek Litterati Nemes Sámuelitől*. I. = *Századunk*. 1839. 573. 1.

26. „Útinapló” III 67b.

HORVÁT Istvánt követi az autodidakta tudósok kedvenc foglalatosságával, a népies etimológián alapuló amatőr nyelvészkedéssel is. JANKOVICH számára például kifejti, hogy honnan ered a „dicső káposzta” szavunk.²⁷ A „laci-konyha” elnevezéssel kapcsolatban cáfolja, hogy II. ULÁSZLÓ királyunk gúnyneve, illetőleg udvarának szegénysége jelene mögötته, „mint egy régi vers el akarja hitetni”. Latzenhof Bécsben Lacius történetíró családjához tartozott és a legalsóbb osztályú nép tanyája volt”. Innen ered a mi laci-konyhánk, melyet az is bizonyít, hogy a 16. század közepén BEBEK Imre deákjának költségjegyzékében szerepel a „Laczhop” elnevezés.²⁸ Vagy idézzük részletesebben egyik — nyilván közlésre szánt — kéziratoss értekezését:

„Gyakran vagynak olly észrevételeim, melyeket se nem hallottam mástól se nem olvastam 's azonba még is hiszem, vagyon is egy példa. Valamikor midőnn Eleink közelebb laktak Chinához, 's következképpen a' Chinaiak szokásainak csak nem szemmel láto tanui voltak, ebbe az időbe t. i. a' Chinaiakat Scitha Apaink *Csinok*knak hívtak, Eleink Földművelő 's pásztori Emberek lévén tsak kevesen az előljárók közül viselhettek Chinából kapott szép Coloritu posztokat, 's a' kik ilyeket hordhattak mind a' még mái napig is Nyalka Chinaiak, az olyakat eleink *Csinos*-oknak azaz olyanoknak nevezte mind a' milyek a' Chinaiak. Valamint a' mái napiglan a' Chinaiak nagyon Inperritusok, t. i. meg dobolyák az idegeneket kövekkkel, Fortélyosok, álnokok, Tolvajok, stb. régen sem lehettek jobbak. Együgyü Eleink tehát a' kik efféle hibákat követtek, ki térvén a természeti artatlanságból, Csinnak vagy Csinnosnak neveztek, az az Chinai vétkekkel telyesnek. Eleink a' Pusztákba alig ismerték azon vétkeket melyeket a Chinaiak már Nagy Várossaikba úztek, későbbre elfelejtették ezen szónak erejét 's ma ellenkező képpen a' Szónak természeti jelentése ellen Csintalannak az az Hiba nélkül valonak nevezik kivált Erdélybe a' Szofogadatlan gyereket.”²⁹

Kortársa, az ugyancsak erdélyi KÖRÖSI CSOMA Sándor jutott eszünkbe, amikor naplójában arról a szándékáról ír, hogy tovább megy dél felé: „Meghatároztam, hogy messzebb utazásokat tegyek . . . mely célra ifjúságomtól fogva mindig hiába vágytam és készültem. Vagy kisebb költséggel le Konstáns várába, a kirabolt hazai dolgok kipuhatólására, vagy még derék pogány apáinkkal nexusban volt Dalmáciát látogassam meg, s az ott levő levéltárakban kapjam az egyetlen boldogságot e földön (Csokonai szerint): a csalfa reményt.”³⁰

Katonáskodása

Lehet, hogy mint ifjút ilyesfajta vágy sodorta a katonaság felé, amint a Sopronban katonáskodó PERŐFI is örült, amikor századát Bregenzbe helyezték, mert így megláthatja Tirolt és Olaszországot. LITERÁTI naplója erről a közzjátékról így emlékezik meg: „Ezen század . . . sok vérengzésekkel kezdődött . . . és villogott mindenfelé a puska és kard, a sok kakas-vagdolás miatt elnyűtt dolmányokba tíz macska is alig foghatta volna meg az egeret, s a minduntalani szaladás által feslettek a bakancsok, s a kihullott szegekkel élesítették az utakat, mely alkalmakkor magam sem voltam rest hős.”³¹ Mik lehettek a hősiességnek eme

27. OSZK Kézirattár Fond 16/492.

28. LITERÁTI NEMES Sámuel: *IId. Ulászló királyról 's a' tőle eredettnek vélt „Laczi konyhája” nevezetről.* = *Társalkodó.* 1840. 358. 1.

29. OSZK Kézirattár, Fond 16/32.

30. „Útinapló” II 72b.

31. Uo. I 2a.

alkalmi? Talán a 17 éves ifjú részt vett az 1809-i nemesi insurrectióban, a győri csatában? Katonáskodásáról még 1839-ben emlékezik meg eszéki látogatása során, de ebből már kevésbé domborodik a hősiesség: „Rég óhajtottam látni e várost, hol 26 évvel ezelőtt mint kevés tapasztalású fiatal, a' katonai cancellarián revisions-listákat irogaték.”³² Huszadik életéve körül tehát úgy látszik, pár évet katonáskodással töltött, s lehet, hogy ennek főntebb említett határőrvidéki intermezzója lökést adott neki az antikváriusi pályához. Eszék helyén feküdt a római időkben Mursa. LITERÁTI több megjegyzéséből kiviláglik, hogy az itt előkerült régiségek sok emberben felébresztették a gyűjtőkedvet. Kedvenc időtöltésük volt ez az itt állomásozó tiszteknek is. Például Vinkovcén a katonatisztek nagy csodálattal szemlélték Szlavóniában gyűjtött ritkaságait. Ugyanis „ők is ismerői az antiquitásoknak”, és azzal a gondolattal foglalkoznak, hogy Ciballis romjait kiásatják.³³

Házassága

Időrendben következő adatunk róla az eszéki katonáskodás után kötött házassága. Erről a hagyatéki leltár árul el érdekes részleteket. CSONTOSI szerint 1821. július 27-én Ó-Torda városában, mint ottani lakos — majd idézet következik, de nem derül ki, hogy milyen iratból — „önként szeretetből házasságra lépett Nemes Bíró Sára leányszóval, ki ekkor, mikor nemes, szabad ifjú Nemes Sámuellel házasságra lépett 14 éves volt; mikor mondták neki, hogy fiatal, azt felelte Sámuel: semmisem, ő árva, nincsen senkije, annál jobban kezemhez fogom szoktatni”³⁴

Feltehetőleg Marosvásárhelyt telepedtek meg. Legalább is ott írja 1828-ban az első ránk maradt keltezett levelét, amelyben — mint főntebb láttuk — JANKOVICH Miklóshoz fordul. Egy 1830-ban kelt, ugyancsak JANKOVICHnak írt levele szerint már Kolozsvárt laknak. Mindkét levélben antikváriusként jelenik meg, úgy látszik, a házasság révén érkezve immár ezt választotta életpályául a harminc felé közeledő férfiú. Eleinte felesége is segített neki az üzletben, mint a levelezéséből kiderül, gyűjtőutakra is együtt jártak. 1833-ban azt írja Egerből, hogy „a feleségem mégyen 8. mértföldre innét a Tisza mellé valami hírré”. A következő évben Kolozsvárt útlevelet állítanak ki NEMES Sámuel antikvárius felesége számára, „ki nemes Magyarországra, Máramarosszigetre s Munkácsra megy, hogy férjét feltalálja”.³⁵ Előre megbeszélt találkozóóról volt-e szó, vagy valóban keresnie kellett a férjét? Lehet, hogy az utóbbi eset forgott fenn. LITERÁTI NEMES fentebb említett nyilatkozata a házasságáról ugyanis túlságosan optimistának bizonyult. Egy 1842. április 7-én kelt kétoldali szerződésből ugyanis arról értesülhetünk, hogy NEMES Sámuel Budán, a Kígyó utca 188. szám alatti ingatlanát minden haszonélvezettel együtt elajándékozta vejének, RAJCSICS (RAJTSITS) Ferenc budai ügyvédnek és házastársának, NEMES Rozáliának, azon feltétel alatt, hogy a házra adósságot ne csináljanak, és magáról megfeledezett anyjakat a

32. *Antiquáriusi levelek Litteráti Nemes Sámuelről*. I. = *Századunk*. 1839. 571. l.

33. Uo. 572. l. Cibalae római város a mai Vinkovci területén.

34. CSONTOSI János i. m. 266. l.

35. Uo. 267. l.

legszigorúbb fenyíték alatt a botránkozástól holta napjáig elcsukva szüntelen való munkával foglalatoskodva tartásák.³⁶

Lehet, hogy nem is kapcsolatuk romlott meg, hanem a feleség kedély-, illetőleg elmeállapota borult el. Ilyesmit sejtet LITERÁTINAK 1838 tavaszán írt levele, amikor JANKOVICHNAK beszámol arról, hogy a Dunántúlon az árvíz leragadta egy csomó holmiját a szekérről. „Ezen szerencsétlenségemről nem akarom tudósítani Familliam mivel az a boldogtalan asszonynak el menne az esze, így is tudom elég kinnya lehet véle a' Leányának sat.”³⁷

Nyilván ez a körülmény is közrejátszhatott abban, hogy 1833 derekán leányát JANKOVICH Miklóshoz adja „tanulni minden asszonyi munkákat”³⁸. Bár ezt az is indokolta, hogy a szülők állandóan úton voltak, s LITERÁTI ettől nyilván a JANKOVICH-hoz fűző szálak megerősödését várta. A neki írt levelekben érdeklődik is lányáról, „tzedulátskát” mellékel számára. Az egyik — keltezés nélkül — meg is maradt:

”Rozsa, Anyád már volt othon Kolo'svárt és mindent jo karba talált Vásárhelyt is jol vagynak, neked a' te angyalod hogy mit hozott volt el felejtettem volt meg írni akkor, mikor még egy czédulát írtam volt, mint Antiquarius Leányának hozott neked Iször egy szép régi modi Ládátskát a' melyen sok féle színre festett perlemutbol sok féle Faragmányok vagynak, 2szor egy szép Angyalotskát Fából, Egy egész Mamut álkaptzát, egy nagy oldal bordat és egy nagy Lábszárt, az Unicornisnak nagyobb, epebb és pompásobb Szarvát mint Pesten láttál a' Muséumba és egy nagy Tekenyüs békát 's más sok szép Dolgot. Csak jo légy mikor időd van olvass és irogass, ezt Maramarosbol Szigetről írom néked, ma holnap Kolo'svárt leszek azonn ne busujj hogy egy kevéssé meg késünk a' Pestre menetellel, majd oda is el segitt az Isten, vigyázz Egésségedre — Édes apád L. Nemes Samuel. Anyád azt izeni hogy ne futkározz hogy az oradot bé törd mert meg vér.”

A kezdő antikvárius

„Egy Paisra nagy betűkkel írtam fel, hogy én kész vagyok, akár mitsoda nyelvonn lévő Kéz iratokat, ha bár dirib darabra vagynak is szaggatva, tsak régiek légyenek igen jó Áron meg fizetni. De tsak annyit értem vele, hogy némely Rátz vagy Görög Contokat hoztak 's azokat is Gavalléri modra fizettem meg azon szokott politicai tekintetből hogy híre futamodgyék bőkezűségemnek . . .” — írja JANKOVICHNAK Egerből, 1833. december 5-én kelt levelében. Ez a feliratos cégér még bizony kevéssé vall tekintélyes antikváriusra, inkább — az idősebbek talán még emlékeznek rá — azokat a vándorkereskedőket juttatja eszünkbe, akik gyermekkorunkban esontért, rongyért, nyúlborért járták a kisvárosi és falusi portákat. Ezt a véleményt erősíti meg a SZINNYEI által említett három „műve” is — aligha lehettek többek hangzatos vásári reklámczéduláknál. Az egyiket SZINNYEI így írja le: „Múmia hírlap, mellyel . . . egynehány napi mulatása alatt, a közönséges nézés véget kitette azon ritkaságokból álló gyűjteményét, melyről nagyítás nélkül batorkodik állítani, hogy a t. t. urak, s asszonyságok megeleégedéseket fogják lelteni, a jó ízlésű ifiak tanulni elrepült századok geniussával közelebb-ről megismerkedni. Hely és év n.”

36. Uo.

37. OSZK Kézirattár Fond 16/492, a keltezetlen levelek között.

38. Uo. Fond 16/491. Tévesen a JANKOVICHNAK szóló levelek között. Címzettje ismeretlen, keltezése Pest, 1833. június 26.

Ezeket nem sikerült felkutatnunk. A JANKOVICH-féle iratok között azonban rábukkantunk két hasonló nyomtatványra.³⁹ Az egyik kis alakú, levelezőlapnál nem sokkal nagyobb reklámcédula, amely magyar, hátlapján pedig német nyelven hívja fel gyűjteményére a figyelmet. Nyilván kolozsvári éveiben nyomták, mint a kezdetből kitűnik:

„Tudósítás. Kolozsvári NEMES LITTERATI SÁMUEL, egy Tudományos és Mesterséges Gyűjteménynek birtokosa, mellyben vízi-özön előtti Régiségek, Természeti ritkaságok, Római 's középvégi fegyvereknek külön nemei, hajdankori pénzek, és ' mesterséges készültek' minden nemei, régi írott könyvek, Papír, és Pergamentra írott vagy rajzolt sokféle levelek, hajdani képek vagy képzetek, egy Hazánkban még eddig nyilván nem mutatott igaz Egyiptomi Mumiával Pharaokirályok nemzetségéből, fentartatnak, Hazánk' külön vidékeire utazván, és ' Kir. Városokban, Mező városokban megállapodván, ezt nemcsak minden látni kívánónak, kivált a' Tanuló és ismérteket szerezni vágyódó ifiúságnak megmutatni és oktató felvilágosítással megismértetni; de viszont mindennemű természeti és mesterségi ritkaságokat, régi pénzeket, képeket, írásokat, könyveket, és mindennemű régi kézműveket vagy emlékeket készpénzül megvásárolni magát késznek ajánlja.”

Ez bizony mind azt mutatja, hogy műkereskedői pályája valamilyen vásári mutatványos bódében indult. Úgy látszik, a hírverés alkalmas eszközeinek bizonyultak az ilyen reklámcédulák, s még megállapodott budai kereskedő korában is élt vele, mint később látni fogjuk. Egy másik hasonló céduláján a

„Nagy érdemű és nagy tekintetű Ősi Familiák!” megszólítással felajánlja, hogy amennyiben a család régi leveleit, fegyvereit, gyűrűit „s más egyéb reliquiáit általam visszaszereztetni méltóztatnak, szerencsémnek tartom, a' legnagyobb igyekezettel és vigyázattal szolgálni. Továbbá A' mely Nagyméltóságú Urak' 's Asszonyságoknak, Úrfiak' 's Kisaszszonyoknak és T. T. tudós Uraknak a' hives időkben a' házból-való kijárási gyenge egészségek miatt nem engedtetik, tsak méltóztatassanak parantsolni, és vagy magam, vagy adjunctusom-által kész-vagyok elvinni és elküldeni Őri házaikhoz a' megnézés végett, régi Királyink', Fejedelmeink' sok rendbeli Okleveleiket, Szulimán Török Császár' arany porral porozott Diplomáját, több nevezetes Familiákat interessáló Török Basákhhoz, Moldovai Oláhországi Vajdaktól írott régi és Hazai dolgokat világozó Literálékat, 's más egyéb Ritkaságokat. Literati Nemes Samuel Antiquarius.”

Határozottan kezdi felkelteni érdeklődésünket ez régi jó táblabíró-világból való régiségkereskedő. Érdemes egy pillantást vetnünk külsejére.

Útlevele így adja személyleírását: közepes termet, vörhenyes, hosszúkás arc, gyenge szem, arányos orr és őszülő haj. Vegyük ehhez még a hagyatéki leltár megállapításait: „jobb felől a mellén egy kereszt és egy kard, balkezén a kézfejcuklón valamivel alább I. H. S. és N. S. betűk találtattak, melyek mind a két helyen czinóberrel készített bélyegek.”⁴⁰ Mindenesetre különös, hogy karjára a jezsuiták által népszerűsített Krisztus-monogramot tetováltatja, akárcsak az a megjegyzése, hogy az ereklyék iránt „petrificált protestáns létemre is, több okokra nézve tisztelettel viseltetem”⁴¹ Persze, könnyen feltételezhetjük, hogy a hagyatéki leltár készítője a cifrán, vagy éppen primitíven tetovált L. N. S. monogramot olvasta tévesen. Nincsen ugyan benn a személyleírásában, de alighanem bajszot is viselt, hiszen olasz földről visszatérve Fiumében örömmel állapítja meg, hogy

39. OSZK Kézirattár, Fond 16/32.

40. CSONTOSI János i. m. 267. l.

41. „Útnapló” II 84b.

„csaknem minden szembejövőt a szabadság szimbólumával, tuskésnél tuskésebb bajusszal tapasztalok díszesítve”. Erről a szimbólumról aligha mondott le, hiszen hangoztatja magáról, hogy „én kuruc tetőtől talpig . . .”⁴²

Ruházatáról ő maga ezeket írja, amikor Velencében társaságba hívják: „Én valósággal oly gondatlan voltam, hogy portékáimmal együtt valamire való ruhácskáimat is szanaszét elhagytam. Ezen úti kaputomon kívül egyebet sem hoztam magammal, és egy juhász bundát.”⁴³ Az a bizonyos kaput pedig tele van zsebekkel: „nekem ha útban vagyok, sok zsebeim vagynak.”⁴⁴ Győrben meg is járta, „ahol nagy vásár lévén, amint az aranyműveseket járván, kaputom zsebét levágták”.⁴⁵ A juhászbundát aligha viselte állandó jelleggel, inkább korabeli célszerű kempingfelszerelés szerepét tölthette be, hiszen legtöbbször az ernyő is megteszi. Íme, hogyan járt az 1841-i útja előtt: „Az én kényes antiquári tenyere- met ezen évi július 18-án a Balaton mellett napernyóm réznye- le úgy megzsongí- totta, hogy . . . borba csepegtetett faggyúval gyógyítottam, s szeptember 4-én a Ferenc gőzösön is oly forróságot szenvedtem, hogy a Tipo Sach szerencsétlen fogoly angoljai voltak szüntelen eszemben.”⁴⁶ Velencében meg az esernyővel gyúlt meg a baja: „az idő esőre változott, melyen nem kevésbé aggódom, mivel egész nap járnom kell, s Velencében pedig a szűk utcái miatt a paraplit ki nem lehet terjeszteni.”⁴⁷

Tudós képében fontoskodó, jártasságát, szakértelmét fitogtató — s ezeket „menet közben” lassanként el is sajátító — különös figura, amint hol ne- jével, hol egyedül vásározik, fogadók, csárdák, nemesi kúriák, barátklasz- tromok vagy protestáns lelkészi lakok vendéglátását élvezve járja az orszá- got. Nem lehetett könnyű kenyér, s az a bizonyos bunda esőben, hóban, csárdák ló- cáin, döcögő szekereken ugyancsak jó szolgálatot tehetett. Hogyan számol be például JANKOVICHNAK az 1838-i pesti árvíz idején tett dunántúli kellemetlenségéről. Páparól Sárvarra menet „a Szekeres ugyan nagyon vigyázott hogy az út két felén lévő árkokat el kerülje de égy helyt a’ sebessen rohano víz melynek zúgását égy fél orai járásra hallottuk le tsapta a’ Szekeret a’ Kufferem a’ Sorogjába lantzal le volt [kötve, de] felig meg azott . . . egy Pakk Portékám melybe volt a’ Török Paisom Kantárom Csakanyok Kardok Gürtlik a’ Nagyságodtol kapott égy két Armalis . . . sat. örökre elment a rettentő sebess víz le kapta a’ nagyobb árjába . . .”⁴⁸ Ugyanennek az évnék őszén Bécsbe menet a Vág-Dunán nem kap kompot. Erre fogad egy embert, hogy kalauzolja át gyalog: „égy pátzát meg fogtunk ő égyel tapogatta a’ vizet és át gázoltunk — nem lehet leírni azt a’ pillanatot hogy a partot el értük vissza nem mentem volna Setétbe Császári jutalomért is . . .”⁴⁹ De sok- szor sietni kell, hogy a konkurrenciac meg ne előzze. Amellett a vetélytársaknál nemesak gyorsabbnak, hanem furfangosabbnak is kell lennie. „Az Adonyi Szaszki licitatioján eddig elé minden Nap meg jelentem — írja JANKOVICHNAK a már több- ször idézett árvízi levélben — ’s a’ nem nagy Számbol allo Archivumot meg vettem

42. Uo. IV 19a, ill. I 70a.

43. Uo. III 76b.

44. Uo. III 77a.

45. Uo. I 2b.

46. Uo. I 5ab.

47. Uo. IV 4b.

48. OSZK Kézirattár Fond 16/492.

49. Uo. Fond 16/491. Bécs, 1839. okt. 24.

mely áll 8 pergament Oklevélből 's égy néhány Papirosokból . . . Ezen a Licitation sok Bétsiek is meg jelentek . . . Szerencsémre T. Csaplovits Úr nem volt még ott mikor én már a Licitatorokkal meg égyezve a' Diplomákat elé vétettem. Kohn nagyon verte, T. Gyurikovits Urat meg instáltam hogy engedgye nekem . . . égynehány Magyar régi Irást át adok [neki] a' le írásra csak ne verje a pergaménákat, 's más Heltainál nyomtatott Magyar Könyveket 's másokkal is el végeztem végre rám vetette a' Szolga bíró Úr akarván nékem szolgálni . . . Én pedig a' pénzemből szépen ki fogyván, itt égy régi ismerős Zidotol vettem fel költsön Kufferem Zallogba nálla tartom mind azon dolgokkal, a' mit eddig vettem."

A levél folytatásában lelkesen vázolja, hogy mi minden van abban a kufferban! „Ha az Isten hazavisz szerencsésen oly dolgokkal fogok szolgálni Nagyságodnak hogy tíz embertől . . . mind öszve oly dolgokat nem kapott.” Kérték is tőle sokan, arra hivatkozva, hogy JANKOVICH úgyis tönkrement az árvízben, és nem tud fizetni. „Jól van, T. Uraim, — válaszolta neki a levél szerint — elébb nyeljen el engem a' Duna hogy sem a' leg Nagyobb Hazafihoz az én leg kedvesebb Uramhoz hívségtelen legyek . . .”⁵⁰

Ilyen és ehhez hasonló üzleties dicsekvés, hűségnyilatkozat sok alkalommal bújik ki pennája alól. Olvastukon önkéntelenül eszünkbe jut a német mondás, amely szerint az emberi jellem formálásához nem a régiségkereskedés a legmegfelelőbb iskola: „Bücher und Antiquitäten verderben den Charakter”.

Ehhez a közmondáshoz, s egyben LITERÁTI alakjához szolgáljon itt csak egyetlen adalék. 1840 őszén, amikor a Felvidéken járt, Nagyszombatban SCHUSTER gyógyszerész felajánlott neki egy kártyacsomagot, amelynek lapjait a CZOBOR grófok címere díszítette. Antikváriusunk azonban visszautasította, mert — mint beszámolójában indokolja — „eszembe ötlött azon föltételem, hogy haszinte Pompeiüből áshatnának is játékszereket, nem fognám kezembe”⁵¹ A fogadalom hátterére a JANKOVICH-hagyaték egyik jegyzőkönyvi másolata vet fényt, amely így kezdődik:

1839-dik esztendei Január 31k Tekintetes Makó várossában ki vett ön vallás. Mi a' neve? 's a' t. Ifj. Bulitzer Mihály, 23 esztendő s nőtelen Makai Izraelita kereskedő. A' múlt évi December elején midőn Literati Samuel nevű Antiquarius volt itt Makón, miféle kártya játékot játszottál vele az úgy nevezett orosz lány kávéházban, kik voltak jelen, hányszor játszottál, és az egész dolog mikép ment véghez?

A kihallgatásból kiderül, hogy halbert játszottak, LITERÁTI volt a „bankér”, s a játék „hamis margirt kártyákkal történt”, mert LITERÁTI minden pénzt elvesztette. A vádlott azzal védekezik, hogy a cinkelt kártya csak a bankárnak használható, különben is „több idevalók bizonyíthatják, és csak Literati volt az indító, bizonyos, mert ő miután innét elment Vásárhelyen és Szegeden is megfordulván a' kávéházakba, kártyázott, és a' tudatlan fiatal embereket csábította, az ólta Pesten is lévén, és tudakozván rólla, ott is azt hallottam, hogy professióból kártyás, és már volt neki több e' féle panasza”⁵² A nagyszombati fogadkozáson kívül más nyoma nincs, hogy az ügy hogyan fejeződött be.

Ilyenféle ember mellé szegődünk, ha el akarjuk kísérni levelei, beszámolóí kalauzolásával antikváriusi útjain.

50. Uo. Fond 16/492.

51. *Antiquáriusi levelek Litterati Nemes Sámuelről. III.* = *Századunk.* 1839. 719. 1.

52. OSZK Kézirattár Fond 16/32.

Legrégibb ismert útja: 1830 tavaszán Pesten járt HORVÁT Istvánnál.⁵³ Feltehetőleg felkereste JANKOVICHOT is, akihez — mint láttuk — már 1828-ban két levéllel is fordult. 1833-ban újra Pesten találjuk, méghozzá hosszabb időt tölthetett itt. Innen keltezi egyik levelét június 26-án, december 5-én pedig Egerből azt írja JANKOVICHNAK, hogy egy hónapja hagyta ott Pestet. A levélből úgy tűnik, hogy Egerben az érsekkel, a híres műgyűjtő PYRKER János László pátriarkával szeretett volna kapcsolatot találni, aki LITERÁTIT, amikor négy esztendővel azelőtt ott járt, mint „Fischer Antiquariust” nem sokba vette. Most szeretné tekintélyét növelni, s e célból leveléhez egy mellékletet is csatol, arra kérve JANKOVICHOT, hogy publikáltassa a magyar és német újságokban: „Kolo'svári Antiquar L. Nemes Sámuelnek levele Patrónusához, (J. M.) Eger 1833. dec. 6.” A bevezetésben hivatkozik kapcsolataira: Szeretett Felséges Nádorunk, püspökök, főispánok, a debreceni és a győri polgármester, báró Vétsei és más főrendek, valamint bécsi tudósok. Majd hangulatos leírás következik az egri várról, ahol rabok, kőfaragók és kőművesek éppen „Dobó veress Márvány de fájdalom! már megcsontított Képet” állítják fel a „Setét kapu” alatt. Egerből Miskolcon és Rozsnyón keresztül Kassára ment, amint az az 1834. február 3-án ott keltezett levélből kiderül. Április 19-én Máramaroszigetről ír, Eperjes, Ungvár, Munkács, Beregszász és Huszt érintése után. (Ekkor kérte felesége a fentebb említett útlevelet.) Valószínűleg ez alkalommal járhatott Zólyomban is, amint azt a Fillértárban megjelent írása bizonyítja.⁵⁴ A várról, annak történetéről és állapotáról szóló beszámoló nincs ugyan aláírva, de SZINNYEI szerint LITERÁTI tollából származik. És nyilván ehhez az úthoz fűződik az a naplójában leírt esemény is, amikor KÖLCSEY majdnem megsértette. „Nagykárolyban — írja — a gróf Vécsey nagysága, a szatmári főispán, több megye nemeseivel eljöttek szállásomra. Egybeszedett ritkaságaimat nékim magyaráztam, kit mindnyájan hallgattak, de egy közülük volt, ki félreválva csak az okleveleket olvastatta. Ez volt Költsei, ki ugyan az én magyarázatom nélkül is értette a dolgokat, azonban értette a derék főispán is . . .” De aztán megbékült, amikor Kölcsey megnyugtatta, hogy figyelt az ő szavaira is, amelyeket „megcáfolni pedig oly lehetetlen, mint a gyöngyösi gvardián prófétái közt Mahumetet”.⁵⁵

Úgy látszik, mint régiségkereskedő lassan kezdett tekintélyhez jutni. Foglalkozásának természetes velejárója, az országjárás mellett előbb-utóbb szükségessé vált az ország központjában való letelepedés, már csak a komoly gyűjtőkkel való kapcsolat kiépítése miatt is.

Így lett LITERÁTIBÓL budai háztulajdonos.

Budai üzlete

Felvidéki útjáról Kolozsvárra tér vissza. Ebből az időből JANKOVICHNAK írt levelei mintha már a fővárosba való készülődés jegyeit mutatnák. Felesége készült már Pestre, írja JANKOVICHNAK Gyulafehérvárról 1834. július 18-án „de abban munkálkodunk, hogy pénzt vigyen a gyermekéért, jól lehet Kolo'svárt a Hazom angariájából 's más egyéb javatskám-ból többet 600 forintnál égybe ts[in]jáltam”, azonban olyan jó vételek adódtak, hogy a pénz elment. „A Feleségemet a' mint

53. Uo. Fond 16/491. Kolozsvár, 1830. dec. 26. keltezésű levél ismeretlenhez.

54. *Zólyom*. [Szerző nélkül.] = *Fillértár*. 1834. I. 121. l.

55. „Útinapló” III 62b.

ráér fel botsattom 's addig is a Nagyságos Úrnak atyai Gondviselésébe ajálom a' gyermekeket." December 1-én azt írja, hogy Szászváros, Dés és esetleg Temesvár felkeresése után ő is Pestre megy, s Szászvárosban 1834. december 16-án kelt leveléből kitűnik, hogy felesége már Pesten van.

Ládái is érkeznek JANKOVICH pesti lakására. Egy 1834-ben keltezett elismervény szerint ugyanis JANKOVICHTÓL visszkapott ládákat. Egy másik, keltezetlen jegyzéke több ládát sorol fel, amelyek nyilvánvalóan különböző időben jutottak patrónusához. Ez a jegyzék azért is érdekes, mert LITERÁTI pesti és budai lakáspróbálkozásairól is tájékoztat.⁵⁶

1835 elején tehát alighanem felköltözött Pestre. A *Jelenkor* 1835-ben már budai üzletének megnyitásáról ír.

„Régiségi mű-árubolt” — így nevezi egy egykorú „riport” Literáti Nemes Sámuelnek a maga nemében egészen új kereskedését, amelynek „tárgyazati csupa régiségek, pénzek, fegyverek, ó művek, hártýára írt könyvek, oklevelek, kéziratok, füstvények s több e f., mellyeknek eladására, megvételére vagy becserélésére a kereskedés mindenkor nyitva áll, a nélkül, hogy szükség lenne ezentúl illy holmik megszerzése miatt messze utazásokat tenni”.⁵⁷ A beszámoló hivatkozik még a budai Gemeinnütziges Blätter közlésére, amely szerint „Nemes úr e kereskedését több classicus ország beutazta sikerén alaptá, s a közönség pártoló részvéte által hozá létre”.

A bolt a repülőhid budai fejenél nyílt meg, a várba felvezető úton, s mamutcsontváz volt a cégére. Úgy látszik, a *Jelenkor* riportere nem túlzott azzal a megállapítással, hogy ilyen kereskedés „eddigi hijánya a történeti óság kedvelőji előtt igen kellemetlen lehetett”, mert a következő évben a *Regélő* a főváros eme egyedül álló jeles intézetének virágzásáról számol be. „Budán L. Nemes Sámuel úrnak régiség-kabinetja mind inkább magára vonja a figyelmet és érdeket . . . Tavali szállása megváltoztatott, s a várnak vízi kapuja felé a hídtól vezetó út előtt, a várba vivő új lépcsőkhöz közel, tétetett által.” Nyilván ez az a Kigyó utca 188. sz. alatti ingatlan, amelyet — mint fõntebb láttuk — vejére és lányára hagyott. A *Regélő* csábító színeiben valóságos „Old Curiosity Shop” jelenik meg előttünk:

„A kabinet homlokzatán kirakva a hajdani vitezok századainak súlyos fegyverei, özönvízelőtti óriási tetemek, szebbnél szebb csiganemek, gyöngyök, arany, ezüst, régi mütárgyak és pénzek, hajdani irományok, nyomtatványok, szóval számtalan ritkaságok, millyeket berélő antiquariusnál bármily fővárosban is nem könnyen találhatni.” A boltban egyaránt lehetett cserélni és berélni. Nemes úr, akinek gyűjteményét már számos uraság, sőt német, angol, francia, orosz, török és indostani utazók is meglátogatták, „kész akár minemü ritkaságokat megvenni, görög, római, magyar régi arany s ezüst pénzekkel cserélni”.⁵⁸

56. „Kisebb és nagyobb Ferslagaim, melyeket eo Nga a' Padlására parancsolt vitetni, de megparancsolva Joskának, hogy mikor akarom nékem akkor adgyon belöllek

A Váradról el hozattak Numero	2 Ekkor utaztam és laktam Kolosvárt
Bécsből el hozattak Numero	6 Laktam Pesten az Ótapsirta u . . .
Szombathelyről el hozattak Numero	1 laktam Budán a' Mädlházba
Zágrábból el hozattak Numero	1 a' Schmidt Házba
Zemlinből el hozattak Numero	1 A Schmitt
Máramarosból el hozattak Numero	1 A Schmitt
Szepségből el hozattak Numero	1 Budán Kigyó Utsza”
(OSZK Kézirattár Fond 16/31.)	

57. *Jelenkor*. 1835. július 11.

58. *Regélő*. 1836. II. 670. I.

E riportszerű ismertetésekből kirajzolódik előttünk a század első felében fellendülő régiséggyűjtés üzleti képe, amely veszedelmesen hasonlít a népi termékek gyűjtésének mai lázához. Eladásra, megvételre, becsérlésre a bolt nyitva áll, akár külföldi utazók számára is, a honfitársaknak pedig ily holmik megszerzése miatt nem kell messze utazásokat tenniök, azt elintézi NEMES úr, aki e kereskedést is már több klasszikus ország beutazta sikerén alapítá.

Üzleti kapcsolatai

Hogy kikkel tartott kapcsolatot, arról elsősorban gyűjtőútjairól írt beszámolóiból értesülhetünk. Ezekből ugyanis kitűnik, hogy az utakra nem csupán saját céljaiból vállalkozott, hanem különböző műgyűjtőktől megbízásokat, s ezek végrehajtására pénzt is vett fel. Legjelentősebb megbízója JANKOVICH Miklós volt, amint ez az eddigiekből is kiderül. Hogy az évek során kettőjük kapcsolata hogyan alakult, érdemes beleolvasnunk NEMES Sámuelnek az 1838-i pesti nagy árvíz alkalmából neki írt levelébe:

„Nagyságos Úr Kedves Drága uram és mindenem! Írtam Nagyságodnak mint örült Sopronból s írtam Rájsítsnak is kértem hogy mentől hamarabb tudósítsanak Pósonba várom el ohajtott leveleket 's ámbár Betsbe e' miatt majd semit se tehettem futottam, hogy halyak Kedves Nagyságos Uram állapotjáról — ha el halgatom is a' magom tsak ugyan a' víz által szenvedett káromat. Akik meg nem holtanak Pesten kevés állott ki annyi bajt és szomorúságot mint én tudtam én ugyan azt hogy Leányom és vejem elég bátorság helyt vagynak — de a' Nagyságos Úr állapotja nem engedett álmat szememre jöni, hát midőn Majthényi Baro Nagysága (Istennek ezer hála) tudósítását halva, bé nem telyesedett. Ugyan is a' Báro Nagysága Sopronba azt beszélte nékem hogy a' Tratner Károlyi Ház egybe roskatt és a' Nagysága Házának égy részit maga után rántotta de ezer hála az Istennek hogy nem úgy történt, akkor is fatalis környül állások közt kellett szegény fejemnek lenni midőn a' Psoni Kohn Mándl Stern Zsidok minden tudakozásomra is a' Nagyságos Úr drága kedves személye hogy léte iránt semmit is mondani nem tudtak. Hát mikor égy Német Újságból olvastam hogy a' vásár piatzon egy Úri asszonyság a' sátorba szülte el gyermekét, és égy más fő asszonyság . . . betegségbe ugyan égy vásári sátorba szenved — valyon ki disputálhatott volna lakai vagy tudott volna vigasztalni engem hogy az utolsó nem a' kedves jo Nagyságos Asszony volna é, haza menyek!! Fussok! mit tehetek én erőtelen szegény lélek. Sokat tünődtem mi tévő légyek, teméntelen sok pénzt ily hosszas utazásba el költtettem 's még keveset vittem végbe midőn így tünődnek Tekintetes Gyurkovit Úrral akarta a' Sors hogy találkozzak, a' tisztelt Úrnak jelentvén tünődésem 's vigasztalt, mondván a' Nagyságos Fejér György Úrtól kapván levelet melybe Nagysád is említettik hogy minden veszedelmen kívül vagynak — ugyan égy néhány fiatal medicina candidatusok tisztán bizonyították sött esküvessel is hogy áll a' Nagyságod Háza meg van ugyan repedve, de könnyen reparálható 's a' Cserép e végre le van szedve. Hogy nem nagyobb a' Szerencsétlensége Nagyságodnak Ezer hála az Egek Urának. Ez a' Nagyságos Úrra volt mérve csak annyiba szerez bút Nagyságodnak, mert ezelőtt tíz vagy húsz esztendőkkkel nem tudta Nagyságod hogy min kelletik keresztül mennie. Sokan szenvedtük e' tsapást ki kisebb ki nagyobb mértékbe, én oknélkül fizettem fél esztendei Házbert hasznát nem vehettem Boltainnak . . . Csokolva Nagyságotok kezeit Hiv Szolg. L. Nemes Samuel.”

Kettőjük viszonya azonban nem látszik mindenkor felhőtlennek. Egyszer mentegeti magát JANKOVICHNÁL, hogy nem akart ő neki rezet eladni aranyként, 1842-ben pedig tőle könyörgi vissza útlevelét.⁵⁹ De azért talán mégis helytálló

59. Kovács József László: *Literáti Nemes Sámuel 1841-es rablóhadjárata Sopronban.* = *Soproni Szemle.* 1969. 1. 89. 1.

CSATKAI Endrének az a megállapítása, hogy „Jankovich Miklós sem ingott meg a benne való bizalomban holtáig”.⁶⁰ Mindenesetre a hagyatéki leltárban talált kötelezvények szerint JANKOVICHTól 1842. március 12-én 1000 forintot vett fel, amelyet még 80, majd 50 forint követett. Ugyanebből a leltárból tudjuk, hogy JERNEY Jánosnak is tartozott 500, PAP Józsefnek 50, GAMAUF Henriknek 80 forinttal.⁶¹ Ezek a kötelezvények nyilván a vásárlásokra adott előlegekről szóltak. Hogy JANKOVICH Miklóssal állandóan ilyen jellegű elszámolásban állottak, azt a JANKOVICH-hagyatékban talált iratok is bizonyítják.⁶²

A Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában őrzött levelek szerint TOLDY Ferencsel is kapcsolatot tartott. 1840. nov. 5-én kelt levelében mentegetőzik, hogy nem tudta neki megmutatni „nagyon csekély régiségeimet”, ezért engesztelésül valamilyen „ringy-rongy töredéket” küld.⁶³ 1841. augusztus 3-án kelt levele szerint is valami apróságot küldött „patronus uramnak”.⁶⁴ Ugyanennek a hónap 31-én pedig arról értesíti, hogy mindenét a Tudós Társaságra szándékozik hagyni, hiszen „gyerekeim is csak egy lévén ’s már négy éves asszony ’s magtalan”.⁶⁵ Az akadémiai Kézirattárban meg is van mintegy 40, különösebben nem értékes vagy jelentős mű listája: „Literáti Nemes Sámuel által a’ t. társaság számára ajándékozott könyvek.”⁶⁶ Az Akadémián őrzött levelek különben fényt villantanak a régiségkereskedők közötti üzleti kapcsolat hol marakodó, hol szíves jellegére is, az üzleti becsület értelmezésére, amelynek illusztrálásául álljon itt útinaplójából egy jellemző részlet:

„Beszéltem nagyságodnak, éspedig nem egyszer, hogy ezelőtt hat vagy hét évvel valamely triesti igen gazdag görög úr, ki egyszersmind nagy antiquar, Bécsben szállására vivén igen kért, hogy látogassam meg toties quoties, ha Bécsbe megyek. Azonban szállását változtatta, melynél fogva rá nem akadhattam. Tudtam ugyan, hogy correspondeál több jó uraimmal, és tudakoztam is azon úr elfelejtett neve és lakása iránt sikertelenül. Azonban e mai napig megtudva Triestbe léteemet, kerestetett, mint a tót. Végre meg is találtatott a jó Timoleon Vlasto, eljött tüstént szállásomra, kért, hogy legyek véle levelezésbe, mondjak le minden másokról. Velencébe is, Páduába is adresseket írt. Kérte látatlan is azon pénzeimet, melyeket Károlyvárosban hagytam, de azt nem teszem, pedig csak ugyan mindent elkövetett, hogy kérjek látatlan fejébe értéket, amit akarok, tüstént fizeti, és bepecsételve adjam Budán t. Kis Ferenc úrnak, ki néki el fogja küdni. Pénzre ugyan volna szükségem, csalni nem tulajdonom . . . T. Kis úrnak pedig írhatom, hogy Timoleon úr több pakétákat készített számára, melyekkel engem is megkínált, de én tudva már, hogy t. Kis úr számára pakolta be, meg nem engedtem, hogy felbontson egyet is . . . holott két-három darab pénzemért mind elkaphatnám, amit Budára készített.”⁶⁷

Az említett „t. Kis úr” nem más, mint Kiss Ferenc (1791–1859) budai numizmatikus és régész, aki később a pesti egyetemen egy évtizeden át egészen haláláig régiséget és éremtant tanított. Kapcsolatuk szoros lehetett, mert az 1839-i nagy gyűjtőútjáról a *Századunkban* közölt beszámolóit neki írta, amint ez

60. CSATKAI Endre: *Literáti Nemes Sámuel rablóhadjárata Sopron ellen.* = *Új Sopronvármegye.* 1941. márc. 22.

61. CSONTOSI JÁNOS i. m. 268. l.

62. OSZK Kézirattár Fond 16/31.

63. MTA Kézirattár, M. Irod. Lev. 4-84. TOLDY Ferenchez írt levelei. Fol. 86a.

64. Uo. Fol. 88.

65. Uo. Fol. 89.

66. MTA Kézirattár RAL 115/1841.

67. „Útinapló” III 58–69., ahol az említett „adressek” is megtalálhatók.

egy zombori élményének elmeséléséből kiderül. Az ottani postamesternél — írja — bronz szobrokról esett szó, „melyek még akkor ástak ki, midőn t. uraságod b. e. atyja a Ferencz csatornát ásatta; de megtudván, hogy a postamester t. uraságodnak onokaöccse, minden reményem elaludt, belőlük valamit kaphatni”. (A Ferenc csatornát KISS Ferenc atyja, KISS József hadi mérnöki őrnagy és annak testvére, Gábor építette.) Majd lelkesen így folytatja:

„Ritka pénzek szerzésében ezen utamban nem voltam szerencsétlen, s ideje is már, hogy olly pénzekkel tudjak előállni, melyek t. uraságod világszerte ismeretes nagy gyűjteményéből hibáznak. Több mázsa pénz megfordult cabinetomban néhány év alatt, és zsákokkal méltóztatott t. uraságod átvenni tőlem, s annyi ezernyi ezerek közt, melly legalább numerusára roppant gyűjteményében meg ne lett volna, nem találtatott; hanem most! most! tudom akarná t. uraságod olvasni, hogy a numismatica országában micsoda tüneményekkel dicsekszem... Zagoriában kaphattam volna egy Regilianust is jól conserválva, de mivel t. ns. Komárom vármegye főbírája t. Sárközy úrtól tudom, hogy a tisztelt úr adott a t. táblabíró úrnak, azért meg nem vettem, különben is háromszáz frank volt utolsó ára.”⁶⁸

Iratait, levelezését böngészve bátran állíthatjuk, hogy kora műgyűjtőivel élénk kapcsolatban állott. Hogy néhány jelentéktelen nevet is említsünk, felsoroljuk még az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának JANKOVICH-fondjában őrzött leveleinek íróit⁶⁹: BALINTH Lajos (Várhegy, 1838. jan. 25.), MINDSZENTI László, a pozsonyi evangélikus iskola könyvtárának felügyelője (Pozsony, 1840. márc. 17.), PONGRÁCZ Lajos (Felsőtúr, 1835. dec. 4.), SEBESY Kálmán (keltezés nélkül), FR. J. SEEDER (Wien, 1836. szept. 28.), SPÁNYIK József, „tábori orvos a' 2ik Gyalog Székely ezredbe” (1841. febr. 11.), SZATHMÁRY Illyés Mihály (Marosvásárhely, 1841. jún. 23.), „Kedves Sógorom!” megszólítással), TEGYEY Mihály (Felsőmesteri, 1840. okt. 2.). Keltezés nélkül írt neki TÓTH Sámuel, továbbá bizonyos SZABÓ, aki arról értesíti, hogy „Kis János Superintendens van nálom, kívánja esmeretséget”. A levelek többnyire régiségeket, okleveleket ajánlanak fel. A legérdekesebb talán egy Ismeretlenek Alsóbagodon, 1838. júl. 4-én kelt levele:

„Teljes Bizodalmam szerint való Tudós Antiquarius Úr! Nyomatott Hirdetményében arról értesítven a' Közönséget hogy a' kinek régi metzett pénzei vagy kövei eladók volnának szándékozik jó áron meg szerezni ennek következtében küldök bé”... két görög metzett ékkövet. „Francia Marsal Magdonald kezébe ettől Baro Révész Sógorához ettől T. Bertha Ignác Ns. Vass Vgyei akkori volt Fő sz. Bíró Sógorom kezébe 's attól kezembe került.” S a küldemény másik darabja „egy Holló Fészében talált zöld kő”.⁷⁰

A budai antikvárius gyűjtő útjai

A Budán felállított bolt LITERÁTI NEMES Sámuel antikváriusi tekintélyét nyilván növelte, üzletmenetét felvirágoztatta, de ha áruhoz akart jutni, továbbra sem mondhatott le az utazásokról.

Régiségboltja felállítása után két évvel Bécsből ír JANKOVICHNAK 1837. máj. 15-én, jelezve, hogy hosszabb ideig szándékozik az osztrák fővárosban időzni.

68. *Antiquáriusi levelek Litteráti Nemes Sámueltől. II.* = *Századunk*. 1839. 597. l.

69. OSZK Kézirattár Fond 16/824, 851, 859, 863, 864, 867, 869, 870, 872.

70. Uo. Fond 16/854.

1838-ban, mint láttuk, a Dunántúlon, majd a Felvidéken jár. Erre utal a *Századunk* 1840-i évfolyamában közölt, de az abban levő adatok alapján feltehetően 1839-ben írt cikke: „A múlt tavaszon Turóczban megállapítottam, hogy valamikor tó volt. Draskoviczi Ivánka Sámuel úr ezt a hagyományból is megerősítette: Krisztus előtt Tutruth uralkodott itt, a vizet a Vágba csapoltatta. Tőle a ‚tót’ név.”⁷¹

Ugyanebben az évben a JANKOVICHnak írt levelei alapján dél felé is megfordult: Kanizsa, Varasd, Zágráb, Sziszek, ahonnan aug. 29-én ír, majd Pécsről okt. 1-én: „Ha jó Királyunk Egy leg szebb Dominiumát igérni méltóztatna nékem hogy Meg határozott időre bizonyos számú régi leveleket gyűjtsék, ’s különben fejemmel játszom, nem valódnám magomra Ezen terhes Commissiot . . .”

1839-ben nagyobb körutat tesz. Ezt igen részletesen ismerjük a *Századunk* hasábjain több folytatásban közölt beszámolójából.⁷² „Martius 18kán indultam ki Budáról.” Földváron keresztül Gyönkre megy, ahol megtekinti MAGYARI alispán „felette gazdag” régi aranypézn-gyűjteményét. Bonyhádon BARBÉLY evangélikus prédikátortól egy II. LAJOS által adományozott armálist szerez. Szekszárd, Pécsvárad, Pécs, Bátaszék, majd Báta a következő állomásai. „Azon zárdát — jelenti innen —, mellyben a szerencsétlen Lajos király utolsó éjszakáját töltötte, köveiért most is bontogatják itten, s nem régiben egy vörös márvány táblát ástak ki cirillus betűkkel; minek másnap végire járattam ugyan: de azon szomorú hírt hozták, hogy a kőhányó négyfelé vágván, pinczéjébe beépítette.” Lehet, hogy le akarta írni vagy másoltatni a kő feliratát. Elvitelére nyilván nem gondolt, s ha ilyen, szinte RÓMER Flórisra emlékeztető megállapításaival találkozunk, kissé túlzottnak érezzük, hogy gyűjtőútjait pusztán üzleti harácsolásnak minősítsük. Baján keresztül Szabadka következik, ahol a nagy műgyűjtő hírében álló főispáni helytartónak Budáról hozott ritkaságokat ad át. S így folytatja útját műgyűjtő urak, vendéglők, kocsmák, kaszinók váltogatásával: Zombor, Apatin, Eszék, Vinkovci, Ilok, Palánka, Újvidék, Pétervárad, Titel, Josipovac, Karlóca, Zimony, Mitrovica, Diakovár, majd június 20-án, tehát három hónapot hagyva maga mögött megérkezik Pozsegára. Itt szert tesz ZSIGMOND királynak egy 1389-ben kelt, debreceni vonatkozású oklevelére, amelyért néhai FÁY János polgármester — teszi hozzá — „egész menageriáját nekem ajándékozta volna örömben”. Zágrábon keresztül Stájerország felé veszi útját, és Rohitschon keresztül július 7-én megérkezik Cillibe, ahonnan úti beszámolójának első folytatását kezdi. „Ha felette régi írásokra Styriában szert nem tehettem is, mivel azok mind a Johanneumba⁷³ vitettek, örvendek azon is, hogy sok a múlt században élt nagy híru nevű férfinak több rendbeli becses kézírásait fölkeresvén, magaméivá tehettem”: ESTERHÁZY Pál, PÁLLFY János, KEGLEVITS Péter, HUNYADI László, SPINOLA bíboros, PRAY György, CORNIDES Dániel neveit említi. Gróf THURN mutatott itt neki egy LIVIUS és JUVENALIS kódexet. Megvizsgálva rájött, hogy MÁTYÁS király híres könyvtárának darabjai; „megcsókoltam a könyveket, s nem

71. *Századunk*. 1840. 719. l.

72. *Antiquariusi levelek Litteráti Nemes Sámueltól. I.* = *Századunk*. 1839. 571—574. l. — II. Uo. 596. l. — III. Uo. 718. l. — IV. *Századunk*. 1840. 41—45. l. Ebben a levélben már Erdély népeiről ír, majd ezt követően a 69—70. l. Erdélyről mint „tündér tartományról”.

73. A János osztrák főherceg (1782—1859) által alapított grazi múzeum.

tagadhatom, ngs uram, hogy egykét csepp köny csordult ki szememből; ezzel a grófnak megmutattam a könyvek ismertetőjeleit.”⁷⁴

Következő beszámolóját három nap múlva, július 10-i keltezéssel Pettauból küldi. November 1-ig hallgat, s akkor már arról számol be pozsonyi keltezéssel, hogy Radkersburg — Corvin idejében Requete névvel még vas megyei község volt — és Freudenu után Budára tért vissza, majd a Felvidék következett: Selmecbánya, Körmöcbánya — itt egy Gutenberg-nyomtatványt talált —, Besztercebánya, Végles, Turóc, Tapolcsány, Galgóc majd Nagyszombat. E városban ajánlotta fel neki SCHUSTER gyógyszerész azokat a bizonyos CZOBOR-címerrel díszített kártyákat. Következő állomása Szentkereszt, ahol CSERVEN kanonok egy „hunus írásról” készült másolatot mutatott neki. A szövegnek nyírfakéregre írott eredetije Turóc megyében van — írja — JEZERNICZKY István főadószedőnél. Cserven kanonoknak sikerült az írást elolvasnia, s meg is ígérte, hogy elküldi majd HORVÁT Istvánnak. (Ez a Literáti-féle hamisítványok között szereplő híres „turóci fakönyv”.) Leírásában nem említi, de közben Bécsben is meg kellett fordulnia, mert 1839. okt. 24-i keltezéssel onnan ír JANKOVICHNAK, megemlítve többek között, hogy Nagyszombatban milyen kár érte. SCHUSTER úrnál a sok látogató addig nézegette, vizsgálgatta aranyait, míg „eggyel megapasztották”. (Nagyszombatból Bécsbe menet történt vele az a főntebb leírt eset is, hogy át kellett gázolnia a Vág-Dunán.) Útja utolsó állomásán, Pozsonyban csalódás érte: a ferencesek könyvtárában éppen új tékákat állítottak fel, s a könyvek garmadában, hozzáférhetetlenül állottak. Talán ez után ment Sopronban, ahonnan ez évben levelet írt JANKOVICHNAK, a pontosabb keltezés feltüntetése nélkül.

1840-ben a következő keltezésekkel írt JANKOVICHNAK: Február 15-én Szombathely, június 7-én Késmárk. Ugyanezen a napon értesíti RAJTSITS Ferencet, hogy Rozsnyó felé indul.⁷⁵ Végül december 8-án Sopronból azt írja patrónusának, hogy járt Rácalmáson, Székesfehérvárt, Veszprémben és Marcaltón.

1841-ben a Dunántúl nyugati részének bejárása után lement Horvátországba, megjárta Zárát és Velencét. Erről az útról készült naplóját már régebben részletesen ismertettük.⁷⁶

Fáradhatatlanul járt-kelt tehát, s ilyen útja közben érte utól a halál Komáromban. A *Nemzeti Újság* 1842. évi 78. száma így közölte a sajnálatos eseményt: „Gyász hír. Komárom. Szeptember 19-én szakasztá félbe itt a halál . . . 47. évében a régiségek, mű és természeti ritkaságok fáradhatatlan bűvárjának, marosvásárhelyi Litterati Nemes Sámuelnek” életét. Érdekékként említi, hogy gyűjtő útjain „főképp a hazánkból elragadott, vagy kiköltözött régiségeket a tudatlanság vándal körmei közül” visszahozta, s a következő disztichonnal búcsúztatja:

A' sir alatti világ megijedt, fölkölti halottit
Hü támasztónk, s őt hirtelen elragadá.

74. Korvinák voltak-e valóban? A múlt században sokszor a reneszánsz könyvdíszítést is elegendő Korvina-ismérvnek tartották. Az irodalomban sem a szerzők, sem CILLI, ill. gróf THURN alapján nem lehet nyomra bukkannunk. LITERÁTIRól szóló előző írásunkban már rámutattunk, hogy szerzeményeinek pontos felmérése írásai alapján nagy nehézségekbe ütközik — ebben üzleti szempontok is vezérelték. (*Literáti Nemes Sámuel útinaplója*. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*. 1968—1969. Bp. 1971. 320. és 327. l.)

75. OSZK Kézirattár Fond 16/853.

76. Lásd a 13. sz. jegyzetet.

Ez volt Literáti Nemes Sámuel antikvárius.

Vele kapcsolatban szólni kellett volna még valamiről, ami nevét később ismertté, vagy inkább hirhedtté tette: a hamisítványairól, amelyek ott szunnyadnak az OSZK Kézirattárában, ahogyan MÁTRAY Gábor különválogatta őket.⁷⁷ Ezek a — sokszor nagyon primitív — mintegy két tucatot kitevő hamisítványok külön vizsgálatot érdemelnek. Vajon az ő keze munkái-e, vagy egyszerűen a műkereskedelem ama kipusztíthatatlan hordalékai, amelyek ott lappanganak nemcsak régiségkereskedésekben, hanem a világ leghíresebb történelmi, művészeti vagy akár természettudományos gyűjteményeiben is, szakmai megszállottság, patrióta buzgóság, sovinizmus vagy egyszerűen üzleti haszon termékeként? Nem csodálkozhatunk azon, hogy ilyen hamisítványok a múlt század első felében is — amikor a „történelmi érzék” még egészen mást jelentett — előfordultak. Mai szemmel THALY Kálmán kuruc dalait kénytelenek vagyunk hamisításnak bélyegezni, akárcsak HORVÁT Istvánnak az akkori európai tudományosságtól már ugyancsak lemaradt nyelvészkedését — de történetietlen a gondolkodásunk, ha egyszerűen elmarasztaljuk őket. Bár a tárgyi hamisítások súlyosabban esnek a latba, LITERÁTI-t sem szabad pusztán hamisítványai alapján megítélnünk. Hiszszük, hogy ha majd közgyűjteményeink anyagát a proveniencia szempontjából részletesebben feltárják, LITERÁTI NEMES Sámuel érdemei még inkább ki fognak domborodni.

Muzeális anyag megmaradásának legtökéletesebb biztosítója a közgyűjtemény, s az ő munkássága végeredményben ezt segítette elő. Gondoljunk csak arra, hogy nem sokkal halála után a szabadságharc zavaaraiban hány középkori oklevél pusztulhatott el falusi udvarházak almáriumának fiókjaiban hanyódva — ha LITERÁTI kezén keresztül közgyűjteménybe jutnak, megmaradtak volna. JANKOVICHnak kortársa, s egyben gyűjtőtársa volt NAGY István. Értékes kéziratok mellett sok olyan könyvet összegyűjtött, amely a *Régi Magyarországi Nyomtatványok* c. bibliográfiai összeállítás 16. századi anyagának unikum-példányait képviseli. Ezek az örökösök kapzsisága, s az akkori hivatalos szervek szűkkeblősége miatt lipcei licitáción a British Museumba kerültek.⁷⁸ Ha azokat a könyveket LITERÁTI még NAGY István előtt eléri, a JANKOVICH-csatornán keresztül minden bizonnyal az OSZK polcaira kerültek volna. S ha netán a körmendi BATHYÁNY-gyűjteményt annak idején sikerült volna „kifosztania”, aligha siránkoznánk a második világháború során ott elpusztult értékes, ugyancsak 16. századi magyar nyomtatványok unikum-példányaival is rendelkező anyagon.

Bármennyire üzletember volt is, akitől nem álltak messze az üzleti fogások, de amellett fűtötte az a korára jellemző nemzeti lelkesedés, amelyet grazi élményeiről beszámolva így fogalmazott meg Aquileában, 1842. július 10-én JANKOVICHhoz írt levelében: „az egész Johanneum pigmaleoni dolog — más lesz a Pesti Museum!”

77. OSZK Kézirattár Fol. Hung. 1365. Vö. TÓTH Béla: *Magyar ritkaságok*. Bp. 1899. 5–18. l.

78. VÖ. KELECSÉNYI Ákos: *A Nagy István-féle gyűjtemény. A Magyar Könyvszemle*. 1966. 158–163. l.

A Hungarian Antique Dealer in the 19th Century
Samuel Literáti Nemes (1794—1842)

ÁKOS KELECSÉNYI

In Hungary it was at the end of the 18th century that the collection of works of art began to flourish in the middle classes as well. Modern agriculture and large-scale building enterprises have brought to light a great deal of treasure lying so far hidden in the earth. Both the dissolution of the monastic orders during the reign of JOSEPH II and the disorder caused by the Napoleonic wars have mobilized a large number of works of art. The National Museum founded by Count Ferenc Széchényi at the beginning of the 19th century has similarly drawn attention to historical relics. It was the work of these art collectors and especially the most eminent of them, Miklós JANKOVICH that Samuel LITERÁTI NEMES had helped with his activity as an antique dealer.

The young man born in Transylvania has not received any special education. It is due to the interest of his age he was living in that his attention was called to the trade of works of art. He set up an antique shop first in Kolozsvár (Cluj) and later in Buda; at the same time he was all over the country, moreover, he travelled through Austria, Croatia, Dalmatia and Venice to find relics concerning Hungarian past. His merit is that as a consequence of his activity a great number of Hungarian historical relics have found their way into public collections serving as a safe shelter for them. Considering this fact his forgeries—making his name undeservedly notorious—lose their significance. He died in 1842 in Komárom while on a tour searching for antiquities. The exact estimation showing to what extent his collecting activity has contributed to public collections in Budapest has not been made as yet.

